

ZORUNLU NEDENSELLİK BAĞLAMINDA DAVID HUME'UN KOZMOLOJİK DELİL ELEŞTİRİSİ

Ahmet UĞURLU*

Öz

Nesneler arası ilişkileri tespit edip bu ilişkiler üzerinden bazı temel yargılara ulaşmanın imkanı nedenselliğe bağlıdır. Nedensellik sayesinde kuşatamadığımız gerçeklik hakkında tecrübe ve aklın sağladığı imkanlar dahilinde genel geçer yargılara ulaşmaya çalışırız. Aynı şekilde olgular arası kurduğumuz nedensellik ilişkisinin kendi içerisinde tutarlı bir yapı kazanabilmesi için de nedensellik ilişkisini nedene ihtiyaç duymayan bir varlıkta sonlandırma ihtiyacı duyarız. Hume, tecrübe edilen dünyanın olguları arasındaki nedensellik ilişkisinin tespitinde kesinliğe ulaşamadığını ve bu nedenle de evrenin içerisindeki nedensellikten yola çıkarak evrenin bir neden vasıtasıyla yokluktan varlığa geldiğinden bahsedilemeyeceğini iddia eder. Bu makalede Hume'un kozmolojik delil eleştirisinin temelinde, insanın düşünme süreçlerinin Tanrıya ve akla dayanmaksızın açıklanabileceğine yönelik yaklaşıma dayandığı iddia edilmektedir. Hume'un nedensellik ideasının geçerli olmadığı iddiasını insanın bilme süreçlerinin Tanrıdan ve akıldan bağımsız olduğunu iddia edebilmek için ileri sürdüğü ortaya konmaya çalışılmaktadır. Zira Hume'da nedensellik ideasının muhayyile tarafından üretilmesi kozmolojik delili geçersiz kılmakta; bunun sonucu olarak da Tanrı ve aklın düşünme süreçlerindeki rolü devre dışı bırakılmaktadır.

Anahtar kelimeler; Kozmolojik, Nedensellik, Tanrı, Akıl, Muhayyile.

DAVID HUME'S CRITICIZE FOR COSMOLOGICAL ARGUMENT IN THE CONTEXT OF MANDATORY CAUSALITY

Abstract

Detecting relationships between objects, the possibility of achieving some basic judgements depends on causality through these relationships. Through causality, we try to reach generally valid judgements about the truth that we are unable to surround within possibilities provided by experience and mind. In the same way, the causality relationship we have set up between phenomena in order to acquire a coherent structure within itself as well, we need to end the causality relationship within a being that does not need the causality. Hume argues that in the determination of the causality relationship between phenomenon of the experienced world could not reach certainty, and therefore it cannot be mentioned that the universe has been come from nonexistence through a cause based on the causality within the universe. In this article, Hume's criticize for cosmological argument in essence is based upon an approach toward that the process of human thinking could be explained without depending on God and mind. It is also tried to be put forward that Hume has claimed that the causality idea does not valid because the process of human thinking is independent of God and mind. Then, according to Hume, to be produced of the causality idea by the imagination is to invalidate the cosmological argument; hence, God and mind do not have any role in the process of thinking.

Key words: Cosmologic, Causality, God, Mind, Imagination.

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ahmetugurlu@ibu.edu.tr

Giriş

Kozmolojik delil, duyu tecrübesine konu olan bir evrenden yola çıkılarak bir yaratıcının varlığı iddiası üzerine kuruludur. Bu delilin temel argümanlarından biri, kuşkusuz bu evrenin kendi nedeni olamayacağı; bu yüzden de kendi dışında bir nedene muhtaç olduğudur.¹ Kozmolojik delil savunucularının ulaşmak istediği sonuç evrenin ya zamansal olarak yoklukla öncelendiğini ve kendisini önceleyen yokluktan varlığa bir neden vasıtasıyla çıkabileceğini ya da yoklukla öncelenmesi de varlığının devamlılığını ancak bir sonsuz bir gücün aracılığıyla sürdürebileceğini ortaya koymaktır.² Ancak duyu tecrübesinin konusu olan evrenin varlığından, herhangi bir tecrübe imkânı taşımayan yaratmanın gerçekleştiği bir dönemin varlığına ve bunun zorunlu sonucu olarak da bir yaratıcının var olması gerektiği düşüncesine ulaşılabilirliği herkes tarafından kabul görmemiştir. Bu açıdan delile yönelik eleştirinin temel noktası, tecrübe edilen bir olgunun varlığından yola çıkılarak tecrübeyi aşan bir durumla ilgili yargılara ulaşıp ulaşılamayacağı ile ilgilidir.³ Ayrıca son dönemlerde yapılan bir eleştiri de, her ne kadar bir yaratıcının var olduğuna kanıt olarak görülebilse de delilin, bu Tanrının hangi özelliklere sahip olduğunu belirlemede yetersiz kaldığına yöneliktir. Bu eleştiriye göre kozmolojik delil, yaratıcının sonsuz kudret, ilim ve hikmet sahibi olduğunu gösteremez. Bu nedenle de teistin amaçları açısından bu delilin yetersiz olduğu iddia edilmiştir.⁴

Kozmolojik delile yönelik eleştirinin merkezinde kuşkusuz son ifade edilen yaklaşım bulunmamaktadır. Bu eleştiri daha çok karşılıklı bir polemik ürünü gibi görünmektedir. Bu nedenle de bu delile yönelik eleştirinin ana eksenini, evrenin belli bir dönem yok olarak düşünüldükten sonra varlığa gelebilmesi için ona bir neden atfedilip atfedilemeyeceği ya da evren yokluktan gelmemişse de varlığını sürdürebilmek için kendisinin dışında bir güce ihtiyaç duyup duymadığı ile ilgilidir. Bu noktada delile yönelik en büyük eleştirinin David Hume tarafından yapıldığı ve onun yaptığı eleştirinin merkezinde nedenselliğe yönelik yaklaşımın bulunduğu söylenebilir. Duyu dünyasında olgular arası ilişkilerin nedensellikte mümkün olduğu düşünüldüğünde, Hume'un kozmolojik delil eleştirisinde nedenselliğin reddine yaptığı vurgu daha iyi anlaşılabilir. Bu yüzden Hume, nesnelere arası ilişkilerde nesneden kaynaklanan bir nedenselliğin olup olmadığını tespit ettikten sonra, evrenin bir nedene ihtiyaç duyup duymadığını ele almaktadır. Hume'un yaptığı eleştirinin daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle onun nedensellik anlayışının ortaya konması gerekmektedir.

¹ Richard Swinburne, *Tanrı Var mı*, Muhsin Akbaş (çev.) Bursa: Arasta Yayınları, 2001, s. 48.

² Cafer Sadık Yaran, *Tanrı İnançının Akliliği* Samsun: Etüt Yayınları, 2000, s. 90-91.

³ Richard Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, Kalisto (çev.) İstanbul: Kuzey Yayınları, 2007, s. 140-141.

⁴ Cafer Sadık Yaran, *Tanrı İnançının Akliliği*, s. 103.

1. David Hume'da Nedensellik

Hume'a göre insan zihninde mevcut olan algılar izlenim ve idea diye ikiye ayrılır. Zihinde ilk oluşan algılara izlenim; bunların daha sonra canlılıklarını yitirip soluklaşması sonucunda meydana gelen algılara da idea adını vermektedir.⁵ İzlenim ile idealar karmaşık ve basit diye iki ayrılmaktadır.⁶ Bu ayrıma göre eğer bir izlenim ya da idea parçalanabiliyorsa karmaşık; parçalanamıyorsa basit adını alır. İzlenimi bir ideadan ayıran temel özellik canlılık ve diriliktir (*force and liveliness*). Zihne giren algı ilk önceleri daha canlı ve etkili iken, sonraları bu özelliğini yitirip soluklaşmaktadır. Yani idealar, izlenimlerin canlılıklarını yitirmesinin sonucunda oluşurlar.⁷ Hume, bu yaklaşımının bir sonucu olarak felsefi düşüncesinin her noktasında karşılaşılabilecek temel bir ilkeye ulaşmaktadır.⁸ Bu ilkeye göre her ideanın zorunlu olarak ya bir izlenim tarafından öncelenmesi ya da izlenimler arası ilişkinin sonucunda meydana gelmesi gerekmektedir.⁹ (*Copy Principle*).¹⁰ Zihinde bulunan idealar bir şekilde ya doğrudan izlenimlerden oluşmaktadır ya da kaynak itibarıyla izlenimlere dayanan idealar arası ilişkilerden oluşmaktadır.¹¹ Bunu Hume'un şu ifadelerinde görmek mümkündür:

Bunu doğrulamak için yine açık ve ikna edici bir görüngüyü inceleyeceğim. İzlenimleri ortaya çıkaran yetilerin işlemleri, birinin kör ve sağır doğması gibi, bir şekilde kazara engellenirse, yalnızca izlenimler değil onun karşılığı olan tasarımlar da kaybolur; böylelikle insan zihninde ikisinden de en ufak bir iz kalmaz. Bu durum, yalnızca duyu organlarının tamamen yok olduğu zaman değil, aynı zamanda bu organların belirli bir izlenim üretmek için kullanılmadığı durumlarda da geçerlidir. Tadına bakmadan bir mananasın doğru bir tasarımını oluşturamayız.¹²

Hume'a göre nedensellik, izlenimlerin silikleşip ideaya dönüşmesi sonucunda, idealar arası kurulan ilişkinin sonucunda meydana gelmektedir (*Association principle*). Ona göre idealar arası ilişkinin kuralları benzerlik, zamanda veya yerde bitişiklik ve neden-sonuç ilişkisidir.¹³ Herhangi bir idea zihinde bulunduğundan dolayı diğer bir ideanın bulunmasını sağlıyorsa bu iki idea arasındaki yukarıda bahsedilen herhangi bir ilişkiden kaynaklanıyordur. İki idea arasındaki nedensellik ilişkisine gelince Hume diğer iki kuralı devreye sokarak açıklamaya çalışır. Ona göre, iki idea arasında nedensellik ilişkisi, ikisinin arasında

⁵ David Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, Ergün Baylan (çev.) Ankara: Bilgesu Yayınları, 2009, s. 17.

⁶ Howard Mounce, *Hume's Naturalism*, London& New York: Routledge press, 1999 , p. 24.

⁷ Henry E. Allison, *Custom and Reason in Hume*, Oxford&New York; Clarendon press, 2008, p. 13.

⁸ Henry E. Allison, *Custom and Reason in Hume*, p. 18.

⁹ David Pears, *Hume's System*, New York: Oxford press: 1990, p.3.

¹⁰ Bary Stroud, *Hume*, London&New York: Routledge press, 197, p. 14.

¹¹ Howard Mounce, *Hume's Naturalism*, p. 25.

¹² David Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, s. 19.

¹³ David Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, s. 23.

sürekli tekrarlanan beraberlikten kaynaklanmaktadır. Yani zihne girer iken iki idea arasında bir ardışıklık ve yakınlık varsa bununla beraber bu ardışıklık ile yakınlık ilişkisini kaybetmeden sürekli birliktelikleri tekrarlanıyorsa zihinde bunlar arasında nedensellik ideası oluşur.¹⁴ Nedenselliğin, izlenimi olmayan fakat izlenimlerin idealarda yarattığı etkilerin sonucunda meydana gelen bir idea olduğu söylenebilir. İzlenimi olmadığı için de nesne dünyasında varlığından bahsedilemez.¹⁵ Bunu Hume'un şu ifadelerinden anlamak mümkündür:

*Çağrışımların kaynağı olan ve bu yolla zihnin bir tasarımdan diğerine geçmesini sağlayan özellikler üç tanedir; benzerlik, zamanda ve yerde bitişiklik, neden-sonuç ilişkisi.*¹⁶

Hume, izlenimi olmayan bir ideanın kaynağını, muhayyilenin idealar arası ilişki kurma sürecinde arar.¹⁷ Ona göre muhayyile insanı, dışarıda var olmayan herhangi bir ilişkinin varlığına ikna etme imkanına sahiptir.¹⁸ Zihinde oluşan izlenimlerin sürekli art arda gelmesi ya da aralarında bitişikliğin sürekli tekrarı muhayyilede bunlar arasında bir ilişkinin var olduğuna dair kanısı oluşur. Nedensellik ideası incelendiğinde buna denk gelen herhangi bir izlenimin olmayışı nesnelere arasında bu tür bir ilişkinin olduğunu savunma imkanını yok eder.¹⁹ Çünkü Hume'a göre zihinde oluşan izlenimlerin her biri diğerinden ayrılacak özelliktedir (*Separability principle*).²⁰ Her bir izlenimin birbirinden farklı olduğu düşünüldüğünde bunları bir birine bağlayan bir nitelikten bahsedilemez. Neden sonuç ilişkisi ideası bu ideaya kaynaklık eden ne neden ne de sonuç tasarımında bulunabilir. Gerek neden ideası gerek sonuç ideası incelendiğinde bu ilişkinin kaynağı olan herhangi bir niteliğe ulaşılması mümkün değildir.²¹ O halde bu idea zihinde oluşan izlenimlerin sürekli birliktelikleri muhayyilede bunlar arasında bir ilişkinin olduğu ve biri olduğunda diğerinin de olması gerektiği inancının sonucunda oluşur. Bu nedenle de her ne zaman sürekli birlikte gözlenen nesneden biri ortaya çıkarsa ardından diğerinin de var olması gerektiği düşünülür. Oysa Hume'a göre, nesnelere arası bu ilişkinin doğası tecrübeden elde edilemez.²² Bunun nedeni daha önce ifade edildiği üzere zihinde oluşan iki izlenim arasında herhangi

¹⁴ Bary Stroud, *Hume*, p. 47.

¹⁵ David Hume, *İnsan Doğası üzerine Bir İnceleme*, s. 63.

¹⁶ David Hume, *İnsan Doğası üzerine Bir İnceleme*, s. 22-23.

¹⁷ Claudia M. Schmidt, *David Hume, Reason in History*, Pennsylvania: The Pennsylvania University press, 2003, p. 70.

¹⁸ Bary Stroud, *Hume*, p. 43.

¹⁹ George Dicker, *Hume's Epistemology and Metaphysics An Introduction*, New York&London: Routledge press, 1998, p. 101

²⁰ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, s. 173.

²¹ Hume, *İnsan Zihni Üzerine Bir İnceleme*, Serkan Ögdüm, (çev.) Ankara: İlke Yayınları, 1998, s. 33.

²² Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, s. 63.

bir ilişkiye işaret eden üçüncü bir algıdan bahsedilememesidir.²³ Nesnelere arası ilişkinin izlenimi olmadığı için nedenselliğin duyu tecrübesine dayandığını ifade etmek olası görünmemektedir.²⁴

Hume zihinde gerçekleşen düşünme süreçlerini olguya dayalı (*the matter of fact*) ve idealar arası ilişkiler (*relations of ideas*) şeklinde ikiye ayırmaktadır. Daha önce söylendiği üzere izlenimi olmadığı için olguya dayalı düşünmeden nedenselliğin elde edilebilme imkanı yoktur. İdealar arası ilişkinin çelişmezlik ilkesine dayalı olduğu düşünüldüğünde nedenselliğin bu tür bir düşünme sürecinde oluşan bir idea olmadığı da anlaşılabilir. Hume, sürekli art arda gelen iki izlenimden herhangi birisinin diğerinden bağımsız düşünülebileceğini ve bu yüzden de mantıksal bir çelişkiye düşülmeyeceğini ifade etmektedir. Örneğin birbirine çarpan iki bilyardo topundan birinin hareket etmesinin gözlenmesi zorunlu olarak bunlar arasında bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermez. Çünkü mantıksal olarak bilyardo topunun diğer bir bilyardo topu olmaksızın var olabileceği söylenebilir. Ya da bilyardo toplarından biri düşünülmezsizin diğer birinin varlığı düşünüldüğünde mantıksal bir çelişkinin oluşmayacağını ileri sürmektedir.²⁵ Hume'a göre mantıksal ilişkiler, nesnelere ait durumlardan bağımsız olarak ele alınabildiği için mantıksal zorunluluklar nesnelere arası ilişkilere uygulanamaz.²⁶ Çünkü nesnelere arası ilişkiler imkan (*possibility*) barındırır ve bu nedenle de her bir izlenim diğer bir izlenimden bağımsız bir şekilde değerlendirilebilir.²⁷ Bunu Hume'un şu ifadelerinde görebiliriz:

*Ancak burada bir kanıtlama vardır ki yukarıdaki önermenin sezgisel olarak kanıtlama yoluyla da kesin olmadığını hemencecik ispatlar. Bir şeyin üretken bir ilke olmaksızın var olmaya başlamasının olanaksızlığını da ortaya koymadan, her yeni bir var oluş, ya da var oluş değişikliği için bir nedenin var olduğunu kanıtlayamayız; birinci önerme ispatlanamadığı sürece ikincisini ispatlamaktan ümidi kesmemiz gerekir. İmdi ikinci önerme kanıtlayıcı bir kanıtla bütünüyle kapalı olunca, tüm ayrı tasarımlar birbirinden ayrılabilir ve neden-sonuç tasarımları da açıkça ayrı olduklarına göre, herhangi bir nesneyi ayrı bir neden tasarımına ya da üretken bir ilkeye bağlamaksızın onu bir an için yok bir an için de var olarak tasarlamamızın bizim için kolay olacağını düşünerek doyum bulabiliriz.*²⁸

Hume'a göre eğer nedensellik ideası olguya dayalı izlenimlerden ve idealar arası ilişkiler olan mantıksal düşünme vasıtasıyla da elde edilmemişse bu ideanın kaynağı muhayyilede aranmalıdır. Zihinde oluşan izlenimler arasında eğer bir süreklilik ve yakınlık varsa muhayyile bu izlenimler ideasından farklı başka bir

²³ Hume, *İnsan Zihni Üzerine Bir İnceleme*, s. 72.

²⁴ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, s. 64.

²⁵ Hume, *İnsan Zihni Üzerine Bir İnceleme*, s. 34.

²⁶ Hume, *İnsan Zihni Üzerine Bir İnceleme*, s. 33.

²⁷ Hume, *İnsan Zihni Üzerine Bir İnceleme*, s. 69.

²⁸ Hume, *İnsan Doğası üzerine Bir İnceleme*, s. 65-66.

idea üretmektedir. Bu idea nesne dünyasında karşılığı olmayan bir yapıda olduğu için zihnin olgular arasında kurduğu bu tür bir ilişkinin doğruluğu şüpheli hale gelmektedir. Nesnelere arası bu tür bir ilişki düşünülemezse zihnin bir olgudan diğer bir olguya geçişin dış dünyada karşılığının olduğunu söylemek zorlaşmaktadır.²⁹

Hume'a göre sıradan düşünme sürecinde olduğu gibi felsefi düşünme sürecinde de nedensellik ilişkisine başvurulur. Ona göre felsefi düşünmede neden-sonuç ilişkisini tespit edebilmek için o süreçte kullanılan ilişki türlerini ele almak gerekir. Hume' göre bunları yedi tür ilişki olarak tespit etmek mümkündür. Bunlar: benzerlik, özdeşlik, zaman ve yer ilişkileri, nicelikte ve sayıda oran, nitelik derecesi, karşıtlık ve nedenselliklerdir. Hume, bu ilişki türlerinin şu iki türe ayrılabilirliğini ifade etmektedir: birincisi tamamen birlikte değerlendirdiğimiz tasarıma bağlı olanlar, ikincisi ise tasarımda bir değişiklik olmadan da değiştirilebilenlerdir. Hume birinci türe üçgen tasarımından, üçgenin üç açısının iki doğru açısıyla arasındaki eşitlik ilişkisini bulduğumuzu ve bu ilişki tasarım aynı kaldığı sürece değişmez olduğunu ifade eder. Oysa ona göre iki nesne arasındaki bitişiklik ve uzaklık ilişkileri, nesnelere kendilerinde veya tasarımlarında bir değişiklik olmaksızın yalnızca yerleri değiştirilerek farklılaştırılabilir. Bu nedenle de ideada kesinlik birinci türdeki ilişkiden elde edilebilir.³⁰

Neden- sonuç ilişkisinin yukarıda zikredilen hangi türde ilişkiye girdiğini tespit edebilmek için bu ilişki türünün tasarımların karşılaştırılması sürecinde tasarım aynı kaldığı sürece değişmeyen bir ilişki mi olduğu yoksa tasarıma dayanmayan ve o aynı kalırken bile ortada olan ya da ortada olmayan bir ilişki türü olduğunun tespit edilmesi gerekmektedir.³¹ Hume göre neden-sonuç diye tabir edilen nesnelere incelendiğinde bu iki ilişkinin olduğu nesnede neden ya da sonucu anımsatacak herhangi bir özelliğin olmadığı görülebilir. Bu nedenle de tasarımdan kaynaklanan nesneye ait özgü bir nitelik olmayacağı için zikredilen ikinci tür ilişki içerisine girmesi gerektiğini anlarız.³² Bunu Hume kendi ifadesiyle şöyle dile getirir:

Yedi türde felsefi ilişki vardır; benzerlik, özdeşlik, zaman ve yer ilişkileri, nicelikte veya sayıda oran, nitelik derecesi, karşıtlık ve nedensellik. Bu ilişkiler ikiye ayrılabilir: birincisi tamamen birlikte değerlendirdiğimiz tasarımlara bağımlı olanlar, ikincisi tasarımlarda bir değişiklik olmadan da değiştirilebilenler. Üçgen tasarımından, üçgenin üç açısının iki doğru açısıyla arasındaki eşitlik ilişkisini buluruz;

²⁹ Henry E. Allison, *Custom and Reason in Hume*, p. 59.

³⁰ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, s. 59.

³¹ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, s. 60.

³² Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, s. 62-63.

bu ilişki tasarım aynı kaldığı sürece değişmezdir. Öte yandan, iki nesne arasındaki bitişiklik ve uzaklık ilişkileri nesnelere kendilerinde veya tasarımlarında bir değişiklik olmaksızın yalnızca yerleriyle oynanarak değiştirilebilirler; yer zihin tarafından öngörülme yüzlerce farklı rastlantıya dayanır. Aynı durum özdek ve nedensellik için de geçerlidir.³³

Hume'a göre bizim nedensellik ilişkisine başvurduğumuz düşünme genellikle bilinen nesne durumlarından yola çıkarak nesnenin bilinmeyen durumları hakkında yargıda bulunduğumuz olguya (*the matter of fact*) dayalı düşünme biçimidir. Nesnenin belli bir durumunda elde ettiğimiz tecrübelerden tecrübesini elde etmediğimiz durumlarına geçişin imkanı eğer nesnelere arasında bir ortaklıktan (*uniformity principle*) bahsedebiliyorsak mümkündür. Oysa zihin kendisinde oluşan izlenimler ile sonradan gelecek izlenimler arasında asla bir benzerlik kuramaz. Çünkü elde edilen nesnel tecrübe sonraki tecrübeye kaynaklık edebilecek yapıda (*separability principle*) değildir.³⁴

2. David Hume'da Zorunlu Neden İdeası ve Kozmolojik Delil Eleştirisi

Hume, idealar arası ilişki türü olan nedenselliği izlenimlerin sürekli birlikteliği ve ardışıklık üzerinden açıkladıktan sonra bunun muhayyilede ne şekilde oluştuğunu ortaya koymaya çalışır. Ona göre muhayyilede izlenimlerin sürekli birliktelikleri ve ardışıklıkları sayesinde bir inanç oluşur. Bu inanç izlenimlerin birlikteliklerinin artmasıyla pekişir ve bunun devamı sonucunda alışkanlık denen durum meydana çıkar. Bireyde izlenimlerin birlikteliğini tecrübe ettiği her durum sonucunda bir izlenimin diğerini gerektirdiği inancı artar. Birbirine çarpan bilardo toplarının sonucunda meydana gelen nedensellik ideası muhayyilede gerçekten varmış hissine kaynaklık eder. Hume'a göre iki izlenim ya da idea arasındaki bu ilişki tereddüt edilmez hale geldiğinde bu ilişki zorunluluk içermeye başlar. Muhayyile zorunlu neden ideasına ulaştığında iki idea arasındaki ilişki artık bir beklenti ya da umma seviyesinden idealar arasında doğrudan geçiş seviyesine yükselmiştir ki artık birey iki ideayı birbirinden ayrı düşünemez hale gelmiştir. Birey iki idea arasındaki ilişkiyi zorunlu olarak görmeye başladığında onun için bu, olgular arası ilişki (*the matter of fact*) olmak yerine mantıksal bir ilişkiye (*relations of ideas*) şekline bürünmeye başlar.³⁵

Muhayyilede meydana gelen bu idea nedeniyle, ona sahip olan birey tarafından dış dünyadaki objeler arasında nedensellik ilişkisi varmış muamelesine tabi tutulur.³⁶ Yani izlenimi olmadığı halde birey dış dünyadaki objeler arasında bir ilişkinin varlığına dayanarak akıl yürütmeye başlar. Bunun sonucu olarak da

³³ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, s. 59.

³⁴ Hume, *İnsan Zihni Üzerine Bir İnceleme*, s. 40.

³⁵ Galen Strawson, *The Secret Connexion Causation and Realism*, Oxford&New York: Clarendon press, 1989, p. 5.

³⁶ Jeffrey Bell, *Deleuze's Hume Philosophy, Culture and the Scottish Enlightenment*, Edinburgh: Edinburgh University press, 2009, p. 10.

tecrübe ettiği birçok olgudan yola çıkarak gelecekle ilgili öngörülerde bulunur. Oysa tecrübe edilenin tecrübe edilmeyenle ortaklık içerdiği düşüncesi olmaz ise gelecek ile ilgili öngörüler mümkün hale gelmez. Bizim olgular arası geçişimizin imkânı olguları kuşatan bir ortaklık fikrine sahip olmamızla mümkündür. Hume'a göre tecrübe sınırları içerisinde tecrübe edilenlerin tecrübe edilmeyenlere benzer olduğuna yönelik bir ilkeye ulaşılamaz. Tecrübeden kaynaklanmayan bir ilkenin tecrübî dünyaya dayalı düşünmenin temeli olması olguya dayalı düşünmenin geçerliliğine zarar verir.³⁷

Hume, bilimsel bilgi ve felsefi düşünmenin temeline yönelik böyle bir eleştirinin gündelik hayatta doğuracağı olumsuz sonuçlarının farkındadır. Bu nedenle de bizim gündelik dünyamızı inşa etme sürecimizin vazgeçilmez eylemi olan olgular arası ilişkileri muhayyilenin doğasına dayandırma ihtiyacı duyar. İnsan muhayyilesi herhangi akli bir dayanağa ihtiyaç duymaksızın olgular arası ilişkileri insan yaşamını sürdürecektir şekilde kurar. O, muhayyilenin bu tür bir işlevini sadece rasyonel düşünelere karşı kullanmaz. Bilakis insanın düşünme sürecinde şüpheli bir tarza ulaşarak insanın bilme süreçlerini inkâr edenlere de karşı çıkar. Çünkü ona göre şüphelinin inkârına karşı muhayyilenin bu işlevi çözüm olarak görülebilir. Muhayyilenin işlevi insan eylemlerine engel olabilecek radikal bir şüphenin imkânını da yok eder.³⁸ Bunu Hume şöyle ifade eder:

*Doğa mutlak ve denetlenemez bir zorunlulukla bizi, soluk almaya ve duyumsamaya olduğu gibi, yargıda bulunmaya da belirlemiştir; ayrıca ortada olan bir izlenimle arasındaki alışkısıl bağlantılarının açıklanmasıyla belirli nesnelere daha güçlü ve daha tam bir ışıkta görmemizin önüne geçemeyiz.; tıpkı uyanık olduğumuz sürece düşünmemizin ya da güneş ışığında bakışlarımızı kendilerine çevirdiğimiz zaman çevredeki cisimleri görmemizin önüne geçemediğimiz gibi. Her kim bu tümünden kuşkuculuğun mız mızlanmalarını çürütmek için sıkıntıya girmişse, gerçekte karşısında biri olmadan tartışmış ve doğanın zihne daha önceden yerleştirdiği ve kaçınılmaz kıldığı bir yetiyi kanıtlamalar yoluyla yerleştirmeye çalışmıştır.*³⁹

Bilgi edinme ve düşünme süreçlerini muhayyilenin işlevlerine dayandırmasının bir sonucu olarak Hume, kozmolojik delil eleştirisini de muhayyilenin çağrışım ilkeleri üzerinden ortaya koymaya çalışır. Ona göre kozmolojik delil anlayışının dayandığı temel önerme “ var olmaya başlayan her şeyin var oluşunun bir nedeni olmalı” dır. Hume'a göre bu yargı ya da yaklaşım sorgu-sual olmaksızın kabul edilir. Oysa ona göre neden-sonuç ilişkisinin yukarıda

³⁷ Hume, *İnsan Zihni Üzerine Bir İnceleme*, s. 84.

³⁸ Hume, *İnsan Zihni Üzerine Bir İnceleme*, s. 82.

³⁹ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, s. 131.

bahsedilen tasarımlar arası yedi tür ilişkiden hangisine girdiğinin tespit edilmesi gerekir ve bu yargının kesinlik içerip içermediği böylece anlaşılabilir. Bu idealar incelendiğinde ne neden ne de sonuç tasarımında zorunluluğu içeren herhangi türde bir ilişkinin olduğu tepsi edilebilir. Yani tasarımlar aynı kaldığı sürece neden sonuç ilişkisi iki tasarım arasındaki ilişki türüne girmez. Bu nedenle de neden-sonuç ilişkisinin zorunluluğundan bahsedilemez.⁴⁰

Hume ayrıca kozmolojik delilin diğer bir argümanı olan “her şeyin bir nedeni olmalıdır, çünkü herhangi bir şey nedenden yoksunsa, kendi kendisini meydana getirecektir” yaklaşımını da sonuçsuz olarak değerlendirir.⁴¹ Çünkü Hume’a göre bu argümanda hala neden tasarımı ile sonuç tasarımı arasında zorunlu bir ilişkinin varsayılmaktadır. Oysa daha önce gösterilmişti ki neden-sonuç tasarımları arasında mantıksal bir zorunluluğun kurulamayacağı gibi dış dünyadan elde edilen bir izlenimden de türetilmemektedir. Ayrıca tasarımlar arası ilişkilerden ve zorunluluk içeren birinci türen bir ilişki olduğu da söylenemez. Hume, eğer bir neden varsaymazsak varoluşa gelen şeyin zorunlu olarak hiçlikten doğacağı yaklaşımını da eleştirir. Ona göre herhangi bir nedeni olumsuzlayan bir yaklaşımın hiçliği neden olarak görmesi mümkün değildir. “*Her meydana gelen şeyin bir nedeni olmak zorundadır*” yaklaşımını eleştiren birinin hiçliği bir neden olarak kabul etmesi gerektiği eleştirisinin makul olamayacaktır. Çünkü neden-sonuç arasında ne mantıksal ne de olgusal bir ilişki görmeyen biri neden yaklaşımlarının her türüne olumsuz bir yaklaşım sergilemektedir.⁴²

Hume’un nedenselliğe yönelik yaklaşımının temelinde, bireyin nesneyi bilebilme ve düşüncesine konu edinebilmesinin zemininde aklın ya da Tanrının olduğuna yönelik yaklaşımları eleştirme çabası bulunmaktadır. Rasyonalistler, nesnenin birey tarafından bilinebilme imkânını aklın doğası itibariyle taşıdığı mantıksal ilkelere dayandırmaktaydılar. Ampristler aklın doğasında taşıdığı mantıksal ilkelerin nesnenin kuruluşunda ve bilinmesinde yeterli olmadığını savunmak için kavramların yapı ve ilişki itibariyle dış dünyadan gelen verilere dayanması gerektiği düşüncesini savundular. Fakat süreç içerisinde insanın nesneyi algılayabilme ve ilişkilendirme süreçlerinin duyu verilerine dayanarak açıklanamayacağı bu nedenle de Tanrının müdahalesinin gerektiği fikri aklın yerine duyu verilerine dayanmayan başka bir unsurun geçmesine imkan sağladı. Hume’a göre akla dayanmadan Tanrının varlığı savunulamayacağı ve düşünme süreçlerini duyu verilerine dayandırma çabasının gerekliliğinden dolayı aklın temel alınamayacağı düşünüldüğünde Tanrıdan yola çıkılarak insanın anlama süreçlerinin ortaya konamayacağı açıktır.⁴³

⁴⁰ Hume, *İnsan Zihni Üzerine Bir İnceleme*, s. 31.

⁴¹ Mustafa Çevik, “The “First Cause” in Hume’s Philosophy”, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, Volume 3 Issue 1 2013, p. 156.

⁴² Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, s. 67.

⁴³ Hume, *İnsan Zihni Üzerine Bir İnceleme*, s. 78-79.

Bireyin düşünme sürecinden Tanrı ve aklın devre dışı bırakılabilmesinin gerekliliği Hume'un zihindeki kavramların oluşma ve ilişkilendirme süreçlerini açıklamada muhayyileye başvurmasına kaynaklık etti.⁴⁴ Muhayyilenin işlevleri aracılığıyla dış dünyanın algılama ve bilinme süreçlerinin açıklanması muhayyileyi harekete geçiren unsurun tespitini zorunlu kıldı.⁴⁵ Hume'a göre izlenimlerin iç ve dış diye ayrıldığı hatırlandığında bu iki tür izlenimin muhayyilede ilişkiye girdiğini söylemek mümkündür. Dışarıdan gelen izlenimler muhayyilenin düzenli işlevleri sayesinde ilişkiye girerler ve bu ilişkinin sürekliliği iç duyudan gelen bir etkiyle sürekli hale getirilir. Muhayyilenin işlevleri iç duyumdan gelen inanç sayesinde güçlendirilir. İnanç bireyin algılama ve algıları ilişkilendirme süreçlerinin hızlanmasını ve böylece bireyin yaşama sürecinin kolaylaşmasını sağlamaktadır. Hume'un bilme ve düşünme süreçlerini muhayyilenin işlevlerine indirgemesi ve muhayyilenin amacının da bireyin yaşamını sürdürebilmesi olduğu düşünüldüğünde bu muhayyile temelli yaklaşımın bilimsel ve felsefi düşünmeye imkan sağlayıp sağlayamadığı noktasının üzerinde durulması gerektiği açıktır.⁴⁶

Bilimsel bilginin olguya dayalı kavramlar arasında mantıksal ve matematiksel ilişkiler kurmak olduğu bilinir. Hume insan düşünme süreçlerinde mantıksal ve matematiksel kesinliğin varlığını kabul etmektedir. Fakat kavramlar arası zorunlu ilişkiler olan mantığın işlev görebilmesi için olgusal ilişkilerin mantıksal zorunluluğu uygun bir kesinlik ve pekinlik içermeleri gerektiği açıktır. Eğer olgusal ilişkiler Hume'un varsaydığı şekilde tamamen muhayyilenin inanç kökenli zayıf ilişkilerine dayanıyorsa kavramsal zorunluluğun dış dünyaya uygulanabilmesinin imkanı kalmaz. Bu nedenle de dış dünyadan alınan kavramlara dayalı bilimsel ve felsefi ilişkinin imkanından bahsedilemez. Hume'un nedenselliğe yaptığı eleştirinin de buna sebep olacağı söylenebilir. Olgular arası ilişkileri düşünmenin konusu yapmanın vazgeçilmez unsurunun nedensellik olduğu açıktır. Nedenselliğin tecrübe edilen olgudan yola çıkılarak tecrübe edilmeyen olgusal durumlara ulaşabilme de aklın kullandığı ilişkilerden biridir.⁴⁷ Eğer nedensellik ilkesinin dış dünyayı yansıtmadığı düşünülürse gözlenen bir olgudan yola çıkarak gözlenmeyen bir olgu hakkındaki bir yargıya varmak imkânsızlaşır. Bu da hem bilimsel hem de felsefi bilginin geçerliliğine zarar verecektir.⁴⁸

Hume'un, yargı çeşitlerini mantıksal ve olgusal ilişkiler diye ikiye ayırıp kavramsal ilişkileri olgular arası ilişkilerden ayırması ve olgular arası ilişkileri muhayyilenin işlevine bırakması, insanın düşünme yetisinin birleştirici özelliğine

⁴⁴ Hume, *İnsan Zihni Üzerine Bir İnceleme*, s. 76-78.

⁴⁵ Hume, *İnsan Zihni Üzerine Bir İnceleme*, s. 82.

⁴⁶ Henry E. Allison, *Custom and Reason in Hume*, p. 70.

⁴⁷ Hume, *İnsan Zihni Üzerine Bir İnceleme*, s. 81.

⁴⁸ Henry E. Allison, *Custom and Reason in Hume*, p. 91.

zarar vermektedir. Ampirist düşünce geleneğinden önce zihnin kavramlar arası ilişkileri olgusal ilişkileri belirleyen konumda iken yeni süreçte olgusal ilişkilerin kavramsal ilişkileri belirlediği bir sürece girilmiştir. Fakat olgusallıkla kavramsal ilişkiler birbirine indirgenemez ve aynı zamanda birbirlerinden koparılamaz yönleri sahip oldukları için olgusal ilişkilerin muhayyile üzerinden inşası beraberinde bilimsel ve felsefi faaliyetin olumsuz etkilenmesine sebep olmaktadır. Felsefi ve bilimsel çalışmaların mümkün olabilmesi için kavramsal ve olgusal ilişkilerin gerçeği doğru bir şekilde yansıtmaya imkan verecek bir yapıda olması gerekir. Eğer Hume gibi kavramsal ve olgusal ilişkiler birbirinden tamamen ilişkisiz kılınır ve olgular arası ilişkiler muhayyilenin inanca dayalı ilişkileri ile temellendirilirse bilimsel bir çabanın sonuç vermeyeceği açıktır.⁴⁹

Hume'un kozmolojik delil eleştirisi ile Tanrı ve aklın insanın anlama (*understanding*) dünyasının dışına çıkarılması arasında zorunlu bir ilişki olduğu açıktır.⁵⁰ İnsan bilme ve davranma süreçlerini aklın zorunlu ilişkileri ya da Tanrının mükemmelliği üzerine inşa etme yerine muhayyilenin esnek ilişkilerine dayandırma beraberinde sadece felsefenin Tanrısının değil; aynı zamanda tek Tanrılı dinlerin kendi Tanrı düşüncesine yönelik rasyonel argümanlar getirme imkânı bırakmamıştır. Aklın olgusal ilişkileri kurma imkânı yok edildiğinde Tanrının bu alemle ilişkisinin aklı yönden inşası da yok olur.

Sonuç

Ampirist geleneğin aklın kavramsal süreçteki rolüne yönelik eleştirisinin düğümlendiği noktalardan biri nedenselliklerdir. Aklın bilme süreçlerinin tecrübî alana zorunlu bir şekilde dayandığını savunan ampirist düşünürler dışarıdan alınan ideaların ilişkilendirilmesi sorunu söz konusu olduğunda bunun tecrübeye dayanıp dayanmayacağı noktasında çözümsüz bir sürecin içerisine girmişlerdir. Bu sorunu akla ya da Tanrıya başvurmadan çözebilmek için Hume, muhayyileyi öne çıkarmıştır. Fakat muhayyilenin dışarıdan alınan ideaları anlamlı bir dünya inşasını sağlayacak şekilde düzenleyebilmesi imkanına sahip olmadığı için onu düzenleyecek başka bir unsura ihtiyaç duymuştur. Bu da muhayyileye alınan kavramları belli bir düzenlilikte ilişkilendirilmesini sağlayan iç duyumdan gelen inançtır. Fakat inancın kavramsal ilişkilerin kaynağını açıklamada kullanılması düşünce dünyasının dış dünya tecrübesine dayanması gerektiği yaklaşımına uygun düşmemektedir. Bu nedenle de aklın ve Tanrının dış dünyayı bilmedeki rolünün devre dışı bırakılması tecrübe edilen dünyanın bilinebilirlik imkânına zarar vermektedir.

Hume'un kozmolojik delil eleştirisinin, insanın dış dünyayı bilmesinde aklın ve Tanrının rolünü yok etme isteği sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir. Ampirist gelenek Hume'dan önceki tartışmalardan insan zihninde oluşan yargıların bireyin

⁴⁹ Hume, *İnsan Zihni Üzerine Bir İnceleme*, s. 81.

⁵⁰ Hume, *İnsan Zihni Üzerine Bir İnceleme*, s. 79.

pasif alıcılığının sonucunda gerçekleşmediği sonucuna ulaşmıştı. Fakat aklın ve Tanrının rolünü inkâr etme üzerine kurulu bir anlayıştan hareket eden Hume'un yargıların imkânını başka bir unsura dayandırma ihtiyacı duymuştur. Fakat Hume'un insanın algılama ve yargı süreçlerini muhayyileye dayandırması, rasyonalistlerin maruz kaldığı kavram-olgu ikilemine dayalı eleştirinin bir benzerine onu da maruz bırakmıştır. Çünkü her ne kadar algı zihne dışarıdan gelse de anlamlı bir dünyanın oluşabilmesi için gereken yargılar muhayyile aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu nedenle de muhayyile aracılığıyla gerçekleşen yargı süreçlerinin dış dünyaya uygunluk problemi insan zihninin algı ve kavrama süreçlerinden Tanrıyı ve aklı devre dışı bırakan Hume da yüzleşmek durumunda kalmıştır.

Sonuç itibari ile Hume'un düşünme ve bilme süreçlerinde Tanrıyı ve aklı devre dışı bırakma çabası dış dünya hakkında bilim ve felsefe yapma imkânına zarar vermiştir. Bu durum en bariz şekilde kendisini kozmolojik delilin eleştirisinde göstermektedir. Çünkü olgusal dünyadaki nedensellik ilişkisinin inkârı, aklın ve Tanrının devre dışı bırakılmasının yansıması kozmolojik delilin eleştirisinde açıkça görünmektedir. Birbirini takip eden iki nesne arasında nedensellik ilişkisinin kurulamaması aklın olgular arası ilişkileri tecrübe etmediği alana taşıyamamasına neden olmuştur ki bu da beraberinde insan zihninin sadece gündelik yaşamın ihtiyacını karşılayabilecek nitelikte olduğu gibi bir sonuca götürmüştür.

Kaynakça

- Allison, Henry E., *Custom and Reason In Hume*, Oxford&New York: Clarendon Press, 2008.
- Bary, Stroud, *Hume*, London&New York: Routledge Press, 1977.
- Bell, Jeffrey *Deleuze's Hume Philosophy, Culture and the Scottish Enlightenment*, Edinburg: Edinburg University Press, 2009.
- Çevik, Mustafa "The "First Cause" in Hume's Philosophy", *Beytulhikme An International Journal of Philosophy* , Volume 3 Issue 1 (2013), 151-157.
- Dawkins, Richard, *Tanrı Yanılgısı*, terc. Kalisto, İstanbul: Kuzey Yayınları, 2007.
- Dicker, George *Hume's Epistemology and Metaphysics An Introduction*, New York&London: Routledge pres, 1998
- Hume, David, *İnsan Doğası üzerine Bir İnceleme*, terc. Ergün Baylan, Ankara: Bilgesu Yayınları, 2009.
- Hume, David, *İnsan Zihni Üzerine Bir İnceleme*, terc., Serkan Ögdüm, Ankara: İlke Yayınları, 1998.
- Mounce, Howard, *Hume's Naturalism*, London&New York: Routledge Press, 1999.
- Pears David, *Hume's System*, New York: Oxford University Press, 1990.

- Schmidt, Claudia M., *David Hume, Reason in History*. Pennsylvania: The Pennsylvania University Press, 2003.
- Strawson, Galen *The Secret Connexion Causation and Realism*. Oxford&New York: Clarendon Press, 1989.
- Swinburne, Richard, *Tanrı var mı*, terc. Muhsin Akbaş, Bursa: Arasta Yayınları, 2001.
- Yaran, Cafer Sadık, *Tanrı İncancının Akliliği*, Samsun: Etüt Yayınları, 2000.